

Слободан Љ. Јовановић

СТОГОДИШЊИЦА БОРСКОГ РУДНИКА: КРАТКА ПОВЕСТ ОТКРИЋА

Данас једна од најурбанијих и најсавременијих животних средина, пре само нешто више од 50 година Бор није имао статус града, а крајем 19. века, пред откривање бакроносног рудишта, Бор је био безначајно и заостало село у забачености Црне реке. Може се наћи много сличних примера у којима је нека природна карактеристика утицала на буран привредни и социо-историјски развој одређеног подручја. Али чини се да нигде на нашим просторима откриће природног богатства није имало за последицу тако корените преображаје целокупног живота као што је то случај са борским крајем. Отварање рудника имало је за Бор и околину значај, какав за највеће преокрете у друштву имају догађаји које називамо револуцијама.

Откриће борског лежишта бакра није се, међутим, догодило ни брзо, ни једноставно, нити као последица неког чудесног догађаја, надахнутог Провиђењем, како то легенде казују. Требало је да прође неколико деценија од првог запажања и више година истраживачког рада да би се открила велика и компактна рудна маса испод Дулканове чуке.

Први наговештај дошао је од барона Хердера, године 1835. Иако у самом Бору није вршио никаква истраживања, велико искуство и изузетна проницљивост омогућили су овом рударском стручњаку да лоцира потенцијално рудно лежиште. У књизи о његовом путовању Србијом, објављеној

1845. године, стоји: „24. септембра отишао је из Бучја у Брестовачку Бању. Како је преко долине Црне реке прешао, приметио је према североистоку три реда брегова један иза другог, који су сви лиси или голи и невисоки; средњи ред је жућкаст а крајњи су бели. 'Ови брегови нису ништа друго', вели г. Барон Хердер, 'него продуженије мајданпекски гвозденорудни и бакренорудни жила; ваља и дакле с временом точно испитати, не садржавају ли богате бакарне руде, а после, ако се нађу, и ове као и мајданпекске употребити'.

Нажалост, истраживачи који су посећивали борски крај у другој половини 19. века нису следили Хердеров траг, у смислу темељнијих истражних радова на назначеним локацијама. Било је и потпуно погрешних процена, а најславнија међу њима свакако је она познатог геолога Теодора Андреа, који је борска рудоносна брда протумачио као резултат деловања вулканске лаве, без значајнијих трагова руда.

Ипак, прво озбиљније истраживање, које је осамдесетих година 19. века извршио утемељивач српске геологије Јован Жујовић, указало је на то да је Хердер био у праву. У првом делу своје *Геологије Србије* он је написао и следеће: „Сребровита руда нађена је у Бору. Бакарне се руде налазе у Кривељу, Бору, Бучју и Црном врху. Олово у Кривељу. Гвожђе у Бору, Злоту, Бучју и Брестовцу”. У другом делу *Геологије Србије* Жујовић је са више детаља описао геолошки састав борске околине.

Барон Хердер (Музеј у Бохуму, Немачка)

У ово време почиње и делатност најзначајнијег прерадоца у рударству Србије и човека који је пресудно допринео открићу Борског рудника, геолога Феликса Хофмана. Већ 1876. он обилази терене Бора и Кривеља, следећи мајданпечку андезитску „ерупцију”. Године 1888. прикупља узорке руда и минерала за Париску изложбу 1889; тада је први пут свету приказана систематизована збирка руда и метала Србије. Неколико година касније основан је Тимочки рударски синдикат, под патронатом Ђорђа Вајферта и непосредним руководством Феликса Хофмана. Тада су започета, по Хофмановим пројектима, темељита рударска истраживања шире околине Бора. Радовима на терену руководио је Фрања Шистек.

Истражни радови на борском подручју трајали су 5 година, од 1897. до 1902. У 1902. години вршена су истраживања у Кривељу, на Тилва рошу, у самом селу Бору у басену Борске реке и на Дулкановој чуки. Октобра 1902. године овде су пронађени први сигурни знаци компактног рудног тела. До краја те године налазиште Чока Дулкан истражено је у дубину минералних слојева; тада се већ поуздано знало да рудно тело садржи огромну количину богате и квалитетне бакарне руде. Тако су дугогодишњи

Почейни радови на Чока Дулкану

Вајфертови покушаји и прегнућа у рударству Србије, у моменту када су његови губици износили милионе динара, крунисани изванредним успехом.

Након дефинитивног утврђивања значајних резерви бакроносног рудишта, Вајферт је 13. октобра 1903. године добио концесију за отварање рудника на рок од 50 година у општинама борској, кривељској и оштрељској. Огромна улагања у експлоатацију налазишта присилила су Вајферта да се обрати иностраном капиталу. Заинтересовали су се француски финансијски кругови, са којима је Вајферт неколико месеци водио преговоре, да би 31. маја 1904. уступио концесиона права банци „Мирабо, Пијерари и комп.“, која је основала посебно предузеће: – „Француско друштво Борских рудника – концесија Св. Ђорђе“. Тако је француска компанија преузела од државе „повластице за 50 година“, почев од 30. септембра 1903, „за копање, вађење, испирање и израђивање руда и копова у општини Борској, Кривељској и Оштрељској“, и то „на простору 240 рудних поља“. Влада Краљевине

Србије донела је и нарочито решење у коме су прецизиране ове повластице. Основни капитал Друштва утврђен је на 5.500.000 франака; за уступање повластице Вајферт је добио 1.250.000 франака (за оно време изузетно велику своту) и 3.300 потпуно уплаћених акција, као и место у Управном одбору Компаније. Друштво је конституисано 1. јуна 1904. године.

Директор Предузећа постао је Албер Лоран, директор рудника, до смрти, Фрања Шистек, а директор топионице, након њене изградње, Морис Фурман. Председник Управног одбора Пол Мирабо и остали чланови заузимали су важне функције и у другим значајним предузећима за експлоатацију руде и гаса у Француској и другим европским земљама.

Почейни радови на йовришинском коју (Музеј у Бору)

Ђорђе Вајферт, 1850-1937

Тако је Француско друштво Борских рудника у извесном смислу постало саставни део мреже међународног приватног капитала, што је било од изузетног значаја за развој Борског рудника, па самим тим и Бора и борског краја.

О томе којим путевима се кретао и у којим облицима се испољавао невероватно динамични привредни, друштвени и културни развој овог краја, већ је доста речено и написано.

ПРИЛОГ

СРПСКА ПЕРИОДИКА И ШТАМПА О ПОЧЕЦИМА БОРСКОГ РУДНИКА

Рударски иласник, 1903.

„По опису г. Милојковића, инжењера Антуле и Фрање Шистека, директора рудника, г. Ђура Вајферт, после великих материјалних жртава на пространим истражним радовима, отворио је богато бакарно рудиште у Бору, на западној страни Стола, а на терену свога искључивога права истраживања. Г. Вајферт је на овоме месту тражио и добиће рударску повластицу за експлоатацију ба- кра”.

„Рударска повластица ‘Св. Ђорђе – Борски’ издата је г. Ђорђу Вајферту на бакарним рудиштима у Бору, среза зајечарског, округа тимочког, а на простору 240 рудних поља, за време од 50 година”.

Рударски иласник, 1904.

„Као што је познато, г. Вајферт отворио је богата бакарна рудишта у Бору на западној страни Стола, у округу тимочком. Ово богатство дало је повода једној страни финансијској групи, да ступи у преговоре са г. Вајфертом.

Г. Ђура Вајферт отпутовао је у Париз, да тамо дефинитивно изврши пренос повластице на бакарном рудишту у Бору – једном француском капиталистичком друштву, коју му је под врло повољним условима продао. Честитамо г. Вајферту овај сјајан успех, који је после великих материјалних жртава на нашем рударству заслужно постигао”.

Самоујрава, 1905.

„...За прераду руде Друштво је добило од државе, за 50 година, у

концесију државну шуму на Црном врху, у простору од 800 хектара.

Ова ће се шума експлоатисати по привременом плану који ће ускоро бити израђен. По овом плану сваке би се године експлоатисали 14 хектара шуме. Од ове исечене шуме Друштво ће правити угаљ за топљење руде и подупираче за поткоп.

Друштво у овој државној шуми, а на висини од 860 метара, прави врло лепу вилу за становање свога шумског особља, за чиновнике Друштва када дођу на Црни врх и за госте. У шуми на Црном врху стално ће радити 80-100 радника.”

Правда, 1905.

„Село Бор једно је врло мало и врло сиротно влашко село у срезу зајечарском, округу тимочком, на једној малој реци, која никада не пресушује, и у једноме каменитоме и романтичноме месту. Али оно је постало од скора и врло знатно и врло чувено са свога Бакарног рудника, који и по количини руде, и по квалитету исте увршћује се међу најбогатије бакарне руднике.

Овај рудник пронашао је наш вредни, енергични и предузимљиви

Бор – насеље 1909. и зграда ујраве рудника (Музеј у Бору)

Бор је збиља један феномен у рударству! Страни инжињери, који су долазили са других великих светских рудника бакра, били су изненађени формацијом, односно богатством слојева. Они отворено веле, да таквог чега нема нигде на свету. Неки од њих мисле, да је Бор вулкански кратер.

Да би се добило ма и приближног појма о стварној вредности Борског рудника, напомињемо, да је 1908. године државни геолог израчунао, да само онај део руде, који се види, представља вредност 200 милиона динара. Од тога доба извађено је милионима килограма руде, али руднички слојеви нису тако рећи још ни дирнути”.

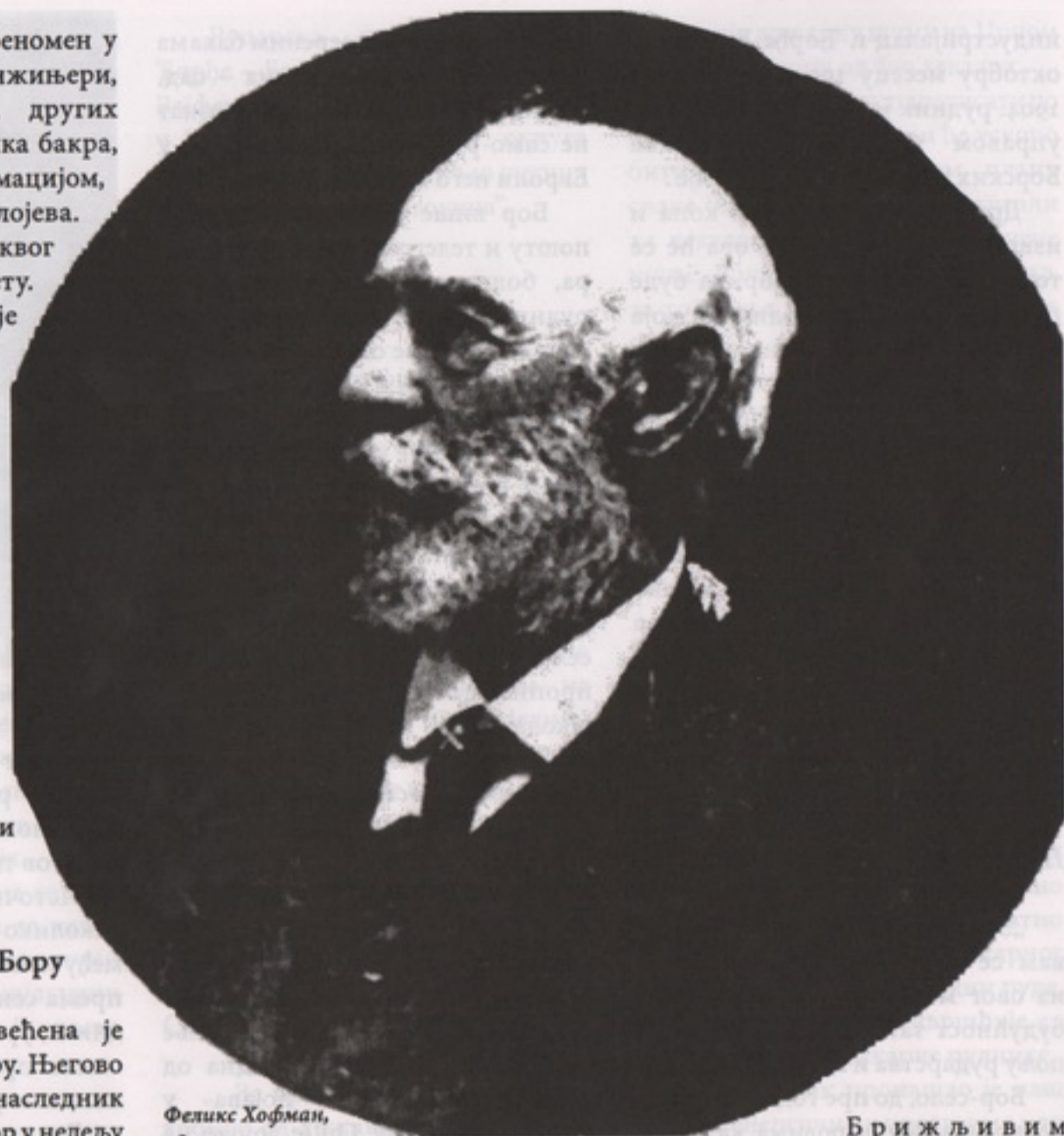
Самоујрава, 1912.

Престолонаследник у Бору

„На Ђурђевдан освећена је православна црква у Бору. Његово Величанство Престолонаследник Александар стигао је у Бор у недељу увече. Приређен му је одушевљен дочек, а поздравио га је г. Вајферт. То вече престолонаследник је присуствовао бденију, а сутра свечаном освећењу цркве.

На банкету напио је здравицу краљу и престолонаследнику г. Вајферт, а генерални директор Лоран српском народу. Престолонаследник се захвалио на српском и француском језику.

Престолонаследник је прегледао топионицу и сва постројења а разгледао је радове и у самим поткопима. За све време бављења у Бору престолонаследник је био предмет опште љубави. Овој свечаности присуствовао је и председник Државног савета г. Пашић, министар председник г. Миловановић и многи други угледни гости”.

Феликс Хофман,
1830-1914

**Полијика, 1914. – некролог
Феликсу Хофману**

„Феликс Хофман је био омаленог раста, али снажне телесне грађе, живих покрета и изванредне енергије. Био је увек скромно али лепо одевен и никуда није ишао без рударског штапа.

Ово је несумњиво највеће име у обновљеном рударству Србије. Феликс Хофман провео је у Србији пуних педесет година и за то време својој новој домовини жртвовао не само лично и породично имање, које није било мало (80.000 дуката) већ и несебичан и веома успешан рад на подизању рударства. Хофман је отварао по Србији руднике и угљенокопе, градио топионице и направе за обогаћивање руда.

Б р и ж љ и в и м
испитивањем открио је

златоносне терене источне Србије. Али највеће његово откриће јесте откриће борске бакарне громаде. Тиме су са изванредним успехом крунисана вишедеценијска прегнућа Феликса Хофмана у рударству Србије”.

© Јанковић Јован, Београд, 1914. Гравировање Ј. Ј. Јовановић, 1914.